

Ienemus oasse sijájs gudi demensav oadtju li vuorrasa, ja riska demensav oadtjot lassán alla álldarijn. Vájku vuorjját demensav oadtju ávddál pensjávnnáálldara, de máhtti nuorap ulmutja vuollel 65 jage aj demensav oadtjot. Demænssa la aktisasj namma moatte skihpudagájda. Gå la demensas skihppám de vuojnjam rievddá. Tjanástagá vuojnjamcellaj gaskan biejesteduvvá ja vuojnjamcella jámadi. Demænssa dábálettjat jagij nalluj ávddån. Stuurra sieradusá li ulmutjis ulmuttij man jáhtelit ja gáktu skihpudahka ávddån.

Demensa vuostasj merka

Mujtto

Demensa dábálamos symptávmå la mujtodisvuohta. Sjaddá gássjelabbo mujttet dav mij dáhpáduváj nágin tijma jali bieje ávddåla. Ajtu moaddása buoragit mujtti mij dáhpáduváj moadda jage ávddåla.

Gånna la

Soajttá sjaddat gássjel ájgev tjuovvot ja diehtet gånna la ja gási galggá.

Giella

Sujna gænna la demænssa ij álu buvte javllat dav majt sihti. Soajttá la gássjelis bágojt dádjadit ja majt iehtjåda javlli.

Bæjválasj dahkamusá

Sujna gænna la demænssa ja lagámusá ájttsi sjaddá gássjelabbo dahkat bæjválasj dahkamusájt degu rudájt dâmadit, biktasijt bassat ja málestit. Soajttá iehpesihkaris dile badjáni, degu mij guosská sihkarvuohtaj sijdan ja bijlav vuojedijn.

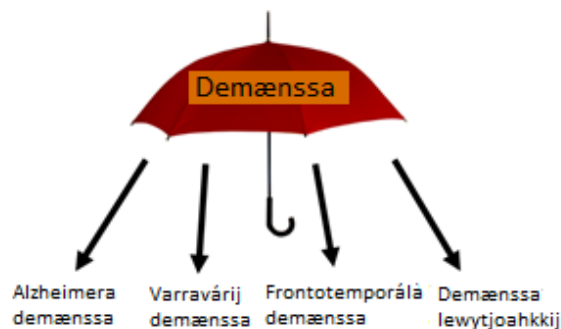
Ulmutjahttem

Ulmutjahttem ja ulmusjvuohe soajttá rievddat ja gássjelis dile badjánit danen gå ij dádjåda juoga la várålasj.

Aktijvuohta ja sæbrástallam

Rievddadusá sjaddi vájkkudit guládallamij ja aktijvuohtaj. Perspektijvva ja dádjadus sujna gænna la demænssa rievddá skihpudagá milta ja iesjgeŋga demænssaskihpudagáj diehti målssu.

Muhtem demænssaslåja

Alzheimerera demænssa la dábálamos demænssaskihpudahka, ja dat suojmma ávddån moatte jagij nalluj. Sierraláhkáj vahágahteduvvi vuojnjamoose ma li ájnnasa mujttuj árrat.

Varravárij demænssa sivva la vuojnjamå varradárbo hieredibme, dábálettjat varrasnáhpá jali varddem vuojnjamín. Demensa symptávmå li dan duogen man alvos vahágahteduvvá ja gånna vuojnjamín vahágahteduvvá.

Frontotemporála demænssa boahotá vahágahttemijs vuojnjamå ávdep oasen ja dan dâbdomerka li ulmutjahttema ja ulmusjvuoda rievddama. Mujtto gal soajttá viehka buorak. Dát la dábálamos demænssaslåjå sidjij gudi li vuollel 50 jage.

Demænssa lewytoahkkij boahotá gå vuojnjamåbårkko ja vuojnjamå tjeŋgalap oase li vahágahteduvvam. Duodden mujtodisvuohtaj la dán demænssaslåjå dâbdomerka tjålmmegejdojs duolloy dálloj, låssåt gåhtsemin bissot ja ij rat bálli oadet. Duodden rubbmelasj symptávmå soajtti sjaddat degu gállnat ja suojmmot.

Moadda ietjå dile soajtti mierkkít demænssalågåsj symptávmå, danen la ájnas snivva guoradallat ávddål dâktår demænssadiagnosav mierret. E gávnnu dálkkasa ma demensav máhtti gádodit, valla gávnnu dálkkasa ma muhtem mudduj máhtti symptávmåj ávddånahttemav maŋedit ja muhtem gaskav soajttá bárrån. Hiebaduvvam birås, lásjmudallam ja ietjå mávsulasj dájma li ájnnasa váj máhttå buoremus láhkáj árggabiejven doajmmat.

Dáktárguoradallam ja tjielgadibme

Ájnas la dáktára lusi mannat guoradallat jus jáhkká demænssa le. Diagnostiserim la ájnas danen gå:

1. Soajttá gávnna ietjá sivájt mujtodisvuohťaj degu depresjávna, sjattalvisá, infeksjávna ja dálkkasij vájkkudusá, ma máhtti giehtadaláduvvat.
2. Muhtem demænssasymptávmájt la vejulasj giehtadallat, degu tjalmmegæjdo, ballo ja depressijva symptávmá.
3. Muhtem dálkkasa soajtti hiehpi gå galggá buoredit muhtem demænssasymptávmájt jali ádá vuoŋŋamslágajť hieredit.
4. Álkkebun sjaddá riekta diedojť vaddet ulmutjijda demensajn ja sijá lagámusájda.
5. Ulmutja demensajn ja sijáj lagámusá vissása sjaddi jus jáhkki demænssa la, ja ihkap sjaddá álkkep árggabiejvev plánit.
6. Sjaddá álkkep birrasij dilev dájdajit, navti váj ulmusj demensajn ja lagámusá oadtju doarjjagav familjas ja værmástagás ja hiebaduvvam varresvuohta- ja hüksodievnnastusá.

Varresvuođadirektoráhtta la ávddánahtám naŋonála fágalaŋ njuolgađusájt demensa birra. Danna rávvi duola degu suohkan birri ásadit árnigijť váj sihkarasťta demensa skihppij tjielgadimev ja tjuovvolimev ja jut lagámusájda birri tjuovvolimev fállat. Oajvvenjuolgađussan rávvi jut pasienta stuovesdáktár aktan suohkana varresvuohta- ja hüksodievnnastus da tjielgadi jus jáhkká soajttá la demensas.

Fágalaŋ njuolgađusáj milta birri tjielhppevarresvuođadievnnastus tjielgadiť ulmutjijť gejt jáhkká li demensas, duola degu gå la sáhka gássjeliť/sierralágásj dile buojkulvissan jus ij buvte labudit jali jus la sáhka ulmutja birra gut la vuollel 65 jage.

Referánsa/Oajvvađusá girjálásjuohťaj: Aldring og helse: Hva er demens? (2018), Demens – sykdommer, diagnostikk og behandling (2018) Tema-arkene *Rettigheter og tjenester og Vergemål – Legalfullmakt - Fremtidsfullmakt Nasjonalforeningen for folkehelsen: Fakta om demens(2016) og Har du demens?(2016)* **Helsedirektoratet:** *Nasjonal faglig retningslinje om demens (2017).* Tiebmá-árkka la dagáđum *Nasjonal kompetansetjeneste for Aldring og helse Varresvuohtadirektoráhtta* diŋŋguma milta ja la oassen lagámusájdámjajs *Demænssaplánan 2020*. Gudi li tjállám: Per Kristian Haugen, Kirsti Hotvedt, Reidun Ingebretsen. **Almoduvvam: 11.01.19**

Dát guoská aj gå ulmutja giella, áhpadusdásse ja/jali kultuvrra la hieredibmen vuodovarresvuođadievnnastusá tjielgadibmáj.

Tjielgadimen li sihke fysihkalaŋ guoradallama, varraátsálvisá ja vuoŋŋama gávvim. Guoradaláđijn soajttá aj ájttsat jus ihkap li ietjá sivá dajda rievddadimijda ma dáhpáduvvi. Duodden tjielgat duola dagu mujťov ja gielav psykologalaŋ guoradallamij ja árggabiejve dájmať milta.

Tjuovvolibme diagnosa maŋŋela

Dáktára duogen la sihkarasťtet tjielgadimev ja medisijnalasj tjuovvolimev. Duodden máhtťta suohkan organiserit ásiťť dievnnastusásj fágajgasskasasj juohkusin/koordináhturiťň guhtu dáktárav viehket tjielgadimijň ja dilev láhtjáj váj tjuovvol pasientav sijdan maŋŋel gå demænssadiagnosav la mierredam.

Suohkana varresvuohta- ja hüksodievnnastusá galggi liehket állása ja aktij tjanáduvvam. Varresvuohta- ja hüksobargge galggi dilev láhtjet váj ulmutja demensajn oadtju ietjasa ájnegis riekťájt, sávađusájt ja dárbojť álliduvvam persávnálaŋ huvso ja giehtadallama baktu.

Gá nágin demænssadiagnosav oadtju ja danen suohkanis dievnnastusájt dárbať, de li moadda riekťá mať birra la ájnas diehtet sihke ájnegissať ja lagámusájda. Maŋenagi gå skihpuđahka nájmmu de dárbať sij gænna l demænssa ienep ja ienep viehkeť ietjasa dárbojda, degu ruhtadilev dámađit ja/jali ájnas persávnálaŋ ássijň mierredit.

Hiebaduvvam diedo

Dujna la riekťá oadtjot dárbulasj diedojť dakkir hámen mij la pasienta kultuvrra- ja gielladuogátjij hiebaduvvam váj pasiennta dáđjat diedojť sisanov.

Sámegielak varresvuođabargge jali dálkká soajttá dárbulasj jus galggá dáv riekťáv állidit sidjij gænna la sáme kultuvrra- ja gielladuogásj. Sámelága § 3-5 milta la dujna riekťá dievnnastusájt sámegiellať oadtjot jus dav sidá, bájkálaŋ ja guovlulasj varresvuohta- ja hüksodievnnastusájn sáme giellaháldadimguovlon.